

Η Ελληνική Μεραρχία στην Κύπρο (1964-68) και ο Ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων

Άγγελος Συρίγος

ΣΥΝΟΨΗ

Το 1964 με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης απεστάλη στην Κύπρο ελληνική στρατιωτική δύναμη, η οποία έμεινε γνωστή ως η Μεραρχία, με σκοπό να προστατεύσει το νησί από ενδεχόμενη υλοποίηση της τουρκικής απόφασης για εισβολή. Στις αρχές του 1968 επέστρεψαν στην Ελλάδα και οι τελευταίοι στρατιώτες της Μεραρχίας. Το παρόν άρθρο εξετάζει τους λόγους της αποστολής και της αποχώρησης της Μεραρχίας καθώς και την αντιμετώπισή της από τις Μεγάλες Δυνάμεις κατά τους στρατηγικούς υπολογισμούς τους για την Ανατολική Μεσόγειο στο ιστορικό πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.

Λέξεις κλειδιά: Στρατηγική, Ελληνική Μεραρχία, Κύπρος, ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, Άτσεσον, Βανς

1. Εισαγωγή

Το θέμα των στρατιωτικών δυνάμεων στο έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας απετέλεσε σημείο αιχμής μεταξύ των δύο κοινοτήτων από τα πρώτα βήματα του νέου κράτους.

- ο Αφ' ενός ήταν ο κυπριακός στρατός. Στο Σύνταγμα του 1960 αναφερόταν ότι η Κυπριακή Δημοκρατία θα έχει στρατό αποτελούμενο από 2.000 άνδρες. Το 60% των ανδρών θα ήσαν Ελληνοκύπριοι και το υπόλοιπο 40% Τουρκοκύπριοι.¹ Ο υπουργός Άμυνας του νησιού, που σύμφωνα με τη σχετική πρόβλεψη ήταν Τουρκοκύπριος, διαφώνησε ως προς τον τρόπο σχηματισμού των μονάδων. Η θέση του ήταν ότι σε επίπεδο λόχου έπρεπε οι μονάδες να είναι εθνικά αμιγείς. Αντιθέτως, η ελληνοκυπριακή πλευρά υποστήριζε ότι ο στρατός έπρεπε να

¹ Βλ. άρθρα 129-132 κυπριακού Συντάγματος 1960.

Για παραπομπή στο άρθρο : Άγγελος Συρίγος, 'Η Ελληνική Μεραρχία στην Κύπρο (1964-68) και ο Ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων', ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΝ, Τ. 2, (Χειμώνας 2018), 1-22.

είναι μικτός σε κάθε επίπεδο. Το υπουργικό συμβούλιο στο οποίο είχαν την πλειοψηφία οι Ελληνοκύπριοι αποφάσισε τη δημιουργία μικτού στρατεύματος. Η απόφαση αυτή οδήγησε τον τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο να ασκήσει τον Οκτώβριο του 1961 το δικαίωμα αρνησικυρίας επί της δημιουργίας στρατού.

- ο Αφ' ετέρου ήσαν τα δύο αποσπάσματα από την Ελλάδα και την Τουρκία που αποτελούνταν από 950 και 650 στρατιωτικούς αντιστοίχως. Η εγκατάστασή τους είχε προβλεφθεί στη συμφωνία συμμαχίας μεταξύ Ελλάδος, Τουρκίας και Κύπρου του 1960.²
- ο Παράλληλα, οι δύο κοινότητες είχαν δημιουργήσει ατύπως παραστρατιωτικές ομάδες.

2. Η αποστολή της Μεραρχίας

Το Νοέμβριο του 1963 ο Μακάριος κατέθεσε τα «δεκατρία σημεία» για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Ακολούθησαν μέσα στον Δεκέμβριο του 1963 αιματηρές διακοινοτικές συγκρούσεις. Εκείνη την περίοδο κατέστη ορατή η πιθανότητα τουρκικής εισβολής στο νησί. Από τον Δεκέμβριο του 1963 τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη παραβίαζαν συχνά τον εναέριο χώρο της Κύπρου και πετούσαν πάνω από τη Λευκωσία. Η τουρκική στρατιωτική δύναμη που ήταν εγκατεστημένη στο νησί βάσει των συμφωνιών του 1960 (ΤΟΥΡΔΥΚ) αναμίχθηκε ενεργά στα επεισόδια. Παράλληλα ο τουρκικός στόλος εκινείτο απειλητικά στο θαλάσσιο χώρο μεταξύ Κύπρου και Μικράς Ασίας παραβιάζοντας σε κάποιες περιπτώσεις τα κυπριακά χωρικά ύδατα. Ελλάδα και Τουρκία βρέθηκαν σχεδόν σε κατάσταση πολέμου. Τελικώς, η Τουρκία απέφυγε να εισβάλει.

Η ελληνική πλευρά προετοιμάσθηκε σταδιακά για το ενδεχόμενο εισβολής. Το 1963 ιδρύθηκε το Ειδικό Μικτό Επιτελείο Κύπρου. Τον Ιούνιο του 1964 αναπτύχθηκε στο νησί από ελληνοκυπριακής πλευράς η Εθνική Φρουρά,³ η οποία ήταν μεν στρατιωτικό σώμα αλλά δεν υποκαθιστούσε τον κυπριακό στρατό. Όπως αναφερόταν στο προοίμιο και στο άρθρο 3 του Νόμου περί ιδρύσεως Εθνικής Φρουράς:

...πρόσφατα γεγονότα κατέστησαν αναγκαίαν την ίδρυσιν χωριστής δυνάμεως όπως υποβοηθή τας τακτικάς δυνάμεις της Δημοκρατίας, ήτοι τον στρατόν αυτής και τας δυνάμεις ασφαλείας της Δημοκρατίας εις όλα τα αναγκαία μέτρα διά την άμυναν αυτής...⁴

² Βλ. Συμπληρωματικό Πρωτόκολλο Ι της Συμφωνίας Συμμαχίας του 1960.

³ Η Εθνική Φρουρά συστήθηκε με το Νόμο 20/1964 περί της Ιδρύσεως και Οργανώσεως της Εθνικής Φρουράς και περί συναφών ζητημάτων, Φύλλο Επίσημης Εφημερίδας της Δημοκρατίας, υπ' αριθ. 320/2 Ιουνίου 1964. Το Ειδικό Μικτό Επιτελείο Κύπρου μετονομάσθηκε σε Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς.

⁴ Στο άρθρο 3 του Ν. 20/1964 προσδιορίζονταν ως λόγοι ιδρύσεως της Εθνικής Φρουράς «απειλούμενη εισβολή ή οιαδήποτε ενέργεια κατευθυνόμενη κατά της ανεξαρτησίας ή της εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας ή απειλούσα την ασφάλειαν ζωής ή περιουσίας».

Την ίδια περίοδο (1964) με απόφαση του πρωθυπουργού της Ελλάδας Γεωργίου Παπανδρέου (και εισηγητή τον υπουργό Εθνικής Αμύνης, Πέτρο Γαρουφαλιά) απεστάλη στην Κύπρο ελληνική στρατιωτική δύναμη που έμεινε γνωστή ως η Μεραρχία. Η Μεραρχία αριθμούσε περίπου 8.500 άνδρες (3 Συντάγματα Πεζικού, 2 Μοίρες Καταδρομών και 2 Ίλες Αρμάτων).⁵ Η μετάβαση της Μεραρχίας ξεκίνησε στις 7 Μαΐου 1964 και ολοκληρώθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1964. Η Μεραρχία είχε δύναμη πυρός Σώματος Στρατού. Παράλληλα με τη Μεραρχία και η ΕΛΔΥΚ αύξησε ελαφρώς τον αριθμό της στους 1200 άνδρες (αντί 950). Την ίδια περίοδο φαίνεται ότι και η Τουρκία κατόρθωσε να αυξήσει τον αριθμό των τούρκων στρατιωτικών στο νησί κατά 1.000 άτομα.⁶

3. Για ποιο λόγο μετέβη η Μεραρχία στο νησί

Στο πόρισμα της Κυπριακής Βουλής για τον Φάκελο της Κύπρου αναφέρεται ότι η Μεραρχία μεταφέρθηκε στην Κύπρο για «να προστατεύσει το νησί από ενδεχόμενη υλοποίηση από την Τουρκία της απόφασης για εισβολή».⁷ Πράγματι, αυτός είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο η ελληνική πλευρά απέστειλε τη Μεραρχία στο νησί. Ο τότε πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου ανέφερε σχετικά σε συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου τον Αύγουστο του 1964:

⁵ Για τη μυστική αποστολή ελληνικού στρατού στην Κύπρο βλ. μεταξύ άλλων Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τόμος 1 (Αθήνα: Εστία, 2000), 176-182 · Π. Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, (Αθήνα: εκδόσεις Μπεργαδή, 1982), 116 · Σ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος 4 (Αθήνα: Παπαζήσης, 1986), 438-45 · Α. Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα* (Αθήνα: Καρανάσης, 1974), 195-196 · Π.Ν. Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας-με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, τόμος II (Αθήνα: Libro, 2001), 571-586 · E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War-Frontline State, 1952-1967*, (London & New York: Routledge, 2006), 162-164. Τα στοιχεία για τον ακριβή αριθμό των ανδρών της ελληνικής μεραρχίας ποικίλλουν. Ο Κρανιδιώτης αναφέρει ότι η αρχική ιδέα ήταν να αποσταλούν 1.000-1.200 καταδρομείς που υπό όρους θα μπορούσαν να φθάσουν τους 8.000, Κρανιδιώτης, 177. Ο Βλάχος δεν αναφέρει αριθμητικά στοιχεία αλλά ομιλεί περί «ενισχυμένης ταξιαρχίας» και όχι μεραρχίας, Α.Σ. Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1980), 309. Ο Πέτρος Γαρουφαλιάς αναφέρει ότι ο αριθμός ήταν μεγαλύτερος των 10.000 ανδρών, Γαρουφαλιάς, 1982, 116. Κατά τον αμερικανό διπλωμάτη Hart η ελληνική κυβέρνηση ενημέρωσε την Τουρκία, τις ΗΠΑ και τον ΟΗΕ ότι στο πλαίσιο της συμφωνίας απομακρύνσεως της μεραρχίας το 1967, είχαν επιστρέψει στην Ελλάδα 8.000-9.000 αξιωματικοί και σπλίτες: P.T. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War. Cyprus, a Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968* (Durham & London: Institute for the Study of Diplomacy, Duke University Press, 1990), 108. Ο Ανδρέας Παπανδρέου αναφέρει όχι λιγότερους από 20.000 άνδρες, Παπανδρέου, 195-196. Τα συγκεκριμένα αριθμητικά στοιχεία για τη σύνθεση της Μεραρχίας που αναφέρονται, περιλαμβάνονται στο Πόρισμα της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για τον Φάκελο της Κύπρου, 17 Μαρτίου 2011, (εφ' εξής Πόρισμα), 31, http://www.parliament.cy/parliamentgr/007_anakoinothenta_voulis/2011/Porisma%20Fakelou.pdf.

⁶ Brosio, *Watching Brief*, NATO Archives, PO/64/688. December 1964, όπως αναφέρεται σε Hatzivassiliou, 2006, 163.

⁷ Πόρισμα, 31.

Ως συμπέρασμα της όλης στρατιωτικής μελέτης εξήχθη η αυτοάμυνα της Κύπρου και η καλύτερα συμβολή μας εις το Κυπριακόν από στρατιωτικής απόψεως ήτο να καταστήσωμεν την νήσον ικανήν δι' άμυναν δια του καταλλήλου εξοπλισμού της. Και επροχωρήσαμεν εις τον εξοπλισμόν αυτόν και εις την οργάνωσιν της νήσου δι' απόκρουσιν εχθρικής αποβατικής ενεργείας...⁸

Υπήρχε βεβαία και αντίλογος στην κάθοδο της Μεραρχίας που με τα χρόνια κατέστη ισχυρότερος. Τα πλέον βασικά σημεία ήταν η έλλειψη αεροπορικής καλύψεως της Μεραρχίας που την καθιστούσε «μονάδα αυτοκτονίας»⁹ η επιβεβαίωση της τουρκικής εντυπώσεως ότι η Ελλάδα όντως επιθυμούσε τη στρατηγική της περικύκλωση· η αύξηση της δυνατότητας του Μακαρίου να παρασύρει την Ελλάδα σε κατευθύνσεις που δεν επιθυμούσε· η εντύπωση ότι η ένωση ήταν προ των πυλών λόγω της υπεροχής δυνάμεως σε τοπικό επίπεδο.¹⁰

Ποιά ήταν όμως η σχετική αντίληψη των ΗΠΑ και της Βρετανίας; Η μεταφορά της Μεραρχίας ήταν προφανώς εν γνώσει των δύο αυτών δυνάμεων. Ήταν πρακτικώς αδύνατον υπό τις συνθήκες της εποχής να γίνει τόση μεγάλη μεταφορά προσωπικού και στρατιωτικού εξοπλισμού χωρίς αυτό να γίνει αντιληπτό από τις ΗΠΑ είτε μέσω της πρεσβείας είτε μέσω των μυστικών της υπηρεσιών. Αντιστοίχως, η άφιξη αυτού του προσωπικού στην Κύπρο δεν θα περνούσε απαρατήρητη από τους Βρετανούς. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γλαύκος Κληρίδης:

Κατά τους μήνες Απρίλιο και Μάιο άρχισαν να φθάνουν μυστικά στην Κύπρο ελληνικές δυνάμεις. Η λέξη «μυστικά» είναι ευφημισμός. Οι βρετανικές και αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών ήσαν πλήρως ενημερωμένες σχετικά με το τί συνέβαινε και το ίδιο ήσαν και οι κυβερνήσεις του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ καθώς και το ΝΑΤΟ. Η μυστικότητα, όμως, ήταν μία αναγκαία επίφαση για να μη βρεθεί η τουρκική κυβέρνηση σε δύσκολη θέση.¹¹

Σύμφωνα δε με μία πηγή, οι Αμερικανοί όχι μόνον είχαν ανεχθεί τη μεταφορά της Μεραρχίας αλλά είχαν συμβουλευσει την ελληνική κυβέρνηση να το πράξει.¹² Ως

⁸ Πρακτικά υπουργικού συμβουλίου με θέμα την Κύπρο, υπό την προεδρία του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου, 13 Αυγούστου 1964, όπως περιλαμβάνονται σε Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959-1967)*, τόμος Β' (Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου, 2000), 207.

⁹ Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974-μία ενδοσκόπηση*, (Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1987), 102.

¹⁰ Για περισσότερα βλ. Αλεξανδράκης, Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος 1987, 102-105· Α. Βλάχος, *Δέκα χρόνια Κυπριακού*, (Αθήνα: εκδόσεις Εστίας, 1980), 309· Hatzivassiliou, 2006, 163.

¹¹ Γ. Κληρίδης, *Η κατάθεσή μου*, τόμος 2 (Λευκωσία: Εκδόσεις Αλήθεια, 1989), 115-116.

¹² Τη σχετική πληροφορία αναφέρει ο Νίκος Δεληπέτρος, στενότετος συνεργάτης του Γεωργίου Παπανδρέου από το 1944 έως το 1965, Ν. Δεληπέτρος, *Αποφάσισα να μιλήσω* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1988), 115.

προς τους Βρετανούς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι είχαν παραχωρήσει με ικανοποίηση την πρωτοβουλία των κινήσεων στις ΗΠΑ.¹³

Η αποδοχή εκ μέρους των ΗΠΑ (και δευτερευόντως της Βρετανίας) της παρουσίας ελληνικής Μεραρχίας, σχετιζόταν πρωτίστως με τις ανησυχίες που τους είχε προκαλέσει η στάση του Μακαρίου να διεθνοποιήσει το Κυπριακό. Αρχικώς ο Μακάριος είχε απευθύνει έκκληση προς τη Σοβιετική Ένωση στις 29 Ιανουαρίου 1964 με αφορμή την πιθανότητα τουρκικής εισβολής. Ακολουθώντας, η κυπριακή κυβέρνηση δεν είχε δεχθεί διεθνή ειρηνευτική δύναμη απαρτιζόμενη αποκλειστικώς από αποσπάσματα νατοϊκών κρατών.¹⁴ Αντιθέτως, είχε προτιμήσει να αχθεί το θέμα ενώπιον του ΟΗΕ, στοιχείο που έδινε δυνατότητες παρεμβάσεως στη Σοβιετική Ένωση. Η Δύση έβλεπε με δέος τη νομιμοποίηση της Σοβιετικής Ενώσεως να παρέμβει σε μία υπόθεση που εθεωρείτο ότι αφορούσε αποκλειστικώς τις σχέσεις δύο νατοϊκών συμμάχων. Η παράλληλη παρουσία του ισχυρού κομμουνιστικού κόμματος ΑΚΕΛ δημιουρούσε την εντύπωση ότι η Κύπρος θα περνούσε υπό την επιρροή των Σοβιετικών. Ο Μακάριος φάνταζε ως ο νέος Φιντέλ Κάστρο και η Κύπρος αντιμετωπιζόταν ως η Κούβα της Μεσογείου.¹⁵

Τις δυτικές ανησυχίες υποδαύλιζε (έχοντας άλλο στόχο) και η ελληνική πλευρά. Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα μνημονίου που απέστειλε ο Γεώργιος Παπανδρέου στον αμερικανό πρόεδρο Τζόνσον τον Ιούνιο του 1964 κι ενώ εξελισσόταν η μεταφορά της ελληνικής Μεραρχίας:

...το Κυπριακό πρόβλημα έπαψε να είναι ελληνοτουρκικό θέμα. Είναι πλέον πρόβλημα ανάμεσα στους δύο κόσμους. Το δίλημμα είναι «Νατοποίηση» ή Κούβα. Η «Νατοποίηση» μπορεί να επιτευχθεί μόνον δια της ενώσεως με την Ελλάδα. Ως αποτέλεσμα της Ενώσεως ολόκληρο το νησί, ως τμήμα της Ελλάδος θα μπορούσε να γίνει βάση του ΝΑΤΟ, όπως η Κρήτη. Ο εσωτερικός κομμουνισμός θα μειωθεί σημαντικά όπως στην Ελλάδα, όπου έχει περιορισθεί στο 12%. ... Αν δεν συμβεί η «Νατοποίηση», το νησί θα μεταβληθεί αναπόφευκτα σε μία άλλη Κούβα.»¹⁶

Βεβαίως, ο στόχος του Παπανδρέου ήταν να αποδεχθούν οι ΗΠΑ την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η ανάγνωση αυτών των θέσεων από τις ΗΠΑ, οδηγούσε σε επιβεβαίωση των φόβων τους για την πιθανότητα μετατροπής της Κύπρου σε Κούβα. Η λύση δεν ήταν, όμως, υποχρεωτικώς η ένωση ολόκληρης της Κύπρου με την

¹³ H.W. Brands, «America Enters the Cyprus Tangle, 1964», *Middle Eastern Studies*, 23 (1987), 348-362 (360).

¹⁴ Για τις συνομιλίες εκείνης της περιόδου βλ. Κληρίδης, τόμος 1, 258-345.

¹⁵ Βλ. ενδεικτικά Τ. Szulc, «Cyprus Concern Mounts; Status of Island as an Independent State May End As Renewed Fighting Stirs the Fear of War», *New York Times*, 21 Ιουλίου 1964.

¹⁶ Απόσπασμα Μνημονίου που απέστειλε στις 15 Ιουνίου 1964 ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου προς τον Αμερικανό πρόεδρο, Λύντον Τζόνσον, εν όψει της επισκέψεώς του στις ΗΠΑ, Παπαγεωργίου, τόμος Α', 368-369. Βλ. επίσης σχετ. Βλάχος, 511-512 και Λιναρδάτος, τόμος 4, 457-458.

Ελλάδα, όπως υποστήριζε η ελληνική πλευρά. Έπρεπε να συνυπολογισθεί και ο τουρκικός παράγοντας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αντιμετώπισθηκε η ελληνική Μεραρχία. Η άτυπη μεταφορά μίας ισχυρής νατοϊκής στρατιωτικής δυνάμεως στο έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας αποτελούσε εγγύηση διασφάλισης των δυτικών συμφερόντων. Το μείζον για τους Αμερικανούς δεν ήταν ότι ο στρατός ήταν ελληνικός αλλά νατοϊκός. Η παρουσία της Μεραρχίας εξυπηρετούσε κατά τις ΗΠΑ τρεις στόχους:

α) διασφάλιζε τον έλεγχο του Μακαρίου ·

β) απέτρεπε τους Τούρκους να προχωρήσουν σε εισβολή, γεγονός που θα οδηγούσε σε ελληνοτουρκική σύρραξη ·

γ) επέτρεπε την επιβολή μίας νατοϊκής λύσεως παρά τις τυχόν αντιδράσεις Μακαρίου και ΑΚΕΛ.

Η ελληνική κυβέρνηση, χωρίς να ενστερνίζεται απαραίτητως τις αμερικανικές αντιλήψεις, κινήθηκε αρχικώς στη λογική της διοικητικής αυτοτέλειας της Μεραρχίας και του ελέγχου της απ' ευθείας από το ΓΕΕΘΑ στην Αθήνα. Κατ' ακολουθίαν, στο νησί υπήρχαν δύο διαφορετικές διοικήσεις. Η Μεραρχία είχε ανατεθεί στον διοικητή της ΕΛΔΥΚ, ταξίαρχο Περίδη.¹⁷ Οι λοιπές ελληνικές δυνάμεις του νησιού τελούσαν υπό τη Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου με επικεφαλής τον ελλαδίτη στρατηγό Καραγιάννη. Αυτό προκάλεσε τις αντιδράσεις του υπουργού Άμυνας της Κύπρου, Πολύκαρπου Γιωρκάτζη, του στρατηγού Γεωργίου Καραγιάννη και του Γεώργιου Γρίβα.¹⁸ Τελικώς, κι ενώ συνεχιζόταν η μετάβαση της Μεραρχίας στο νησί, ιδρύθηκε η Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου (ΑΣΔΑΚ) στην οποία υπήχθησαν όλες οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις σε περίπτωση πολέμου. Όπως αναφέρθηκε σε επιστολή του τότε υπουργού Εθνικής Αμύνης, Πέτρου Γαρουφαλιά, προς τον Γρίβα: «εις περίπτωσιν εκδηλώσεως αποβάσεως άπασαι αι Ελληνικαί δυνάμεις συμπεριλαμβανομένης και της ΕΛΔΥΚ έχουν διαταχθή να υπαχθούν αυτομάτως υπό τας προσωπικάς σας διαταγάς ως Αρχιστρατήγου».¹⁹

4. Αμερικανικές προσπάθειες για αποφυγή ελληνοτουρκικής συγκρούσεως

Η παρουσία της ελληνικής Μεραρχίας και η εντύπωση ότι δι' αυτής μπορούσε να επιβληθεί στον Μακάριο και στους Ελληνοκυπρίους λύση που θα είχε

¹⁷ Επρόκειτο για την απόρρητη διαταγή του ΓΕΕΘΑ 3206/01/227 της 25ης Ιουνίου 1964, όπως αναφέρεται στην Αναφορά του Αρχηγού της Εθνικής Φρουράς Στρατηγού Καραγιάννη προς τον Πρόεδρο Μακάριο, Παπαγεωργίου, τόμος 2, 75.

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά επιστολές Γρίβα και Καραγιάννη, που εστάλησαν την 30η Ιουνίου 1964 προς την ελλαδική πολιτειακή και πολιτική ηγεσία και προς τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο αντιστοίχως, Παπαγεωργίου, τόμος 2, 72-76.

¹⁹ Επιστολή του υπουργού Εθνικής Αμύνης της Ελλάδος, Πέτρου Γαρουφαλιά προς Γεώργιο Γρίβα, 3 Ιουλίου 1964, Παπαγεωργίου, τόμος 2, 76-77.

συναποφασισθεί μεταξύ ΗΠΑ, Ελλάδος και Τουρκίας, επέτρεψε την περαιτέρω προώθηση του ευρύτερου αμερικανικού σχεδιασμού για την οριστική επίλυση του Κυπριακού. Πιο συγκεκριμένα, η όξυνση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας είχε ανησυχήσει τις ΗΠΑ. Η νοτιανατολική πτέρυγα του NATO κινδύνευε με κατάρρευση σε περίπτωση συγκρούσεως των ελληνικών και τουρκικών στρατευμάτων. Τον Ιανουάριο του 1964 ο αρχηγός του NATO επισκέφθηκε Ελλάδα και Τουρκία, δρώντας κατευναστικά. Κατά την εαρινή σύνοδο των χωρών-μελών του NATO τον Μάιο του 1964 ανατέθηκε στον γενικό γραμματέα της συμμαχίας η παρακολούθηση της πορείας των ελληνοτουρκικών σχέσεων και του Κυπριακού και η περιοδική υποβολή αναφοράς. Με αυτή την ιδιότητα ο γενικός γραμματέας του NATO παρέσχε τις «καλές υπηρεσίες» του σε επάλληλες ελληνοτουρκικές κρίσεις, το 1965, το 1967, το 1974 και το 1987.

Ανασταλτικά ως προς το ενδεχόμενο τουρκικής εισβολής λειτούργησε και η επιστολή που απέστειλε τον Ιούνιο του 1964 ο Αμερικανός πρόεδρος, Λύντον Τζόνσον, προς τον Τούρκο πρωθυπουργό, Ισμέτ Ινονού. Η επιστολή εστάλη όταν οι Αμερικανοί πληροφορήθηκαν ότι το τουρκικό Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας είχε εγκρίνει στρατιωτική εισβολή στο νησί. Αφορμή θα ήταν κάποια διαφωνία μεταξύ της κυπριακής κυβερνήσεως και της τουρκοκυπριακής ηγεσίας.²⁰ Σύμφωνα με την επιστολή Τζόνσον το NATO δεν θα προστάτευε την Τουρκία από τη Σοβιετική Ένωση σε περίπτωση που η Τουρκία εισέβαλε στην Κύπρο:

Επιπλέον, στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας στην Κύπρο θα μπορούσε να οδηγήσει σε άμεση εμπλοκή της Σοβιετικής Ενώσεως. Ελπίζω πως αντιλαμβάνεσθε, ότι οι σύμμαχοι σας στο NATO δεν είχαν την ευκαιρία να σκεφθούν, εάν έχουν υποχρέωση να προστατεύσουν την Τουρκία από τη Σοβιετική Ένωση, σε περίπτωση που οι ενέργειες της Τουρκίας οδηγήσουν σε σοβιετική επέμβαση χωρίς την πλήρη συναίνεση και συμφωνία των νατοϊκών συμμάχων.

Με την επιστολή του ο Τζόνσον επεδίωκε αναμφίβολα να κρατήσει την επίλυση του Κυπριακού στο πλαίσιο του NATO. Το μήνυμα προς όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές ήταν ότι οι ΗΠΑ δεν επιθυμούσαν να δουν δύο συμμάχους μέσα στο NATO να εμπλέκονται σε πόλεμο.

Για την ίδια την Τουρκία η επιστολή Τζόνσον αποτελούσε επιβεβαίωση ότι η αμερικανική υποστήριξη δεν ήταν δεδομένη. Τα βασικά σημεία της επιστολής

²⁰ Ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος Φαζίλ Κιουτσούκ ζήτησε την 3η Ιουνίου 1964 από τον Μακάριο να συγκληθεί υπουργικό συμβούλιο με τη συμμετοχή και των αποχωρήσαντων Τουρκοκυπρίων. Αντικείμενο συζητήσεως ήταν η συγκρότηση της Εθνικής Φρουράς και η εξέταση όλων των αποφάσεων επί θεμάτων εξωτερικών, άμυνας και ασφάλειας που είχαν ληφθεί κατά το εξάμηνο της τουρκοκυπριακής ανταρσίας. Σε περίπτωση που ο Μακάριος απαντούσε αρνητικά (όπως ήταν αναμενόμενο, διότι σε άλλη περίπτωση ο Μακάριος θα έχανε τα κεκτημένα τόσων μηνών χωρίς αντάλλαγμα), ο Κιουτσούκ θα κήρυσσε την ένωση των θυλάκων με την Τουρκία και θα καλούσε τους Τούρκους να εισβάλουν στο νησί.

διέρρευσαν στον τουρκικό τύπο και προστέθηκαν στα ερωτήματα που είχαν δημιουργηθεί με την απόσυρση των νατοϊκών πυραύλων από την ανατολική Τουρκία μετά την κρίση της Κούβας. Ο πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού ήταν ικανοποιημένος²¹ που η παρέμβαση των ΗΠΑ ματαίωσε την εισβολή, παρ' ότι το ύφος της επιστολής ήταν ήκιστα διπλωματικό. Αντιλαμβανόταν αφ' ενός ότι μία εισβολή στην Κύπρο ενείχε πολλούς κινδύνους και αφ' ετέρου τις συνέπειες για το τουρκικό πολιτικό σύστημα σε περίπτωση αποτυχίας της επεμβάσεως. Γι' αυτό το λόγο, ήδη από τον Μάιο του 1964, είχε δεσμευθεί έναντι των ΗΠΑ ότι θα υπήρχε διαβούλευση των δύο χωρών σε περίπτωση αναλήψεως στρατιωτικής δράσεως.

5. Το αμερικανοβρετανικό σχέδιο για ένωση-ανταλλάγματα

α. Αμερικανο-βρετανικοί προβληματισμοί

Οι ΗΠΑ αντιλαμβάνονταν ότι η συνέχιση της κρίσεως στην Κύπρο αποσταθεροποιούσε τη νοτιανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ και καθιστούσε δυσχερή τη θέση των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδος και της Τουρκίας. Η Βρετανία συμφωνούσε γενικώς με αυτή την προσέγγιση αλλά ενδιαφερόταν πρωτίστως για το μέλλον των βάσεων της στο νησί. Με αυτό το πνεύμα ΗΠΑ και Βρετανία εξέτασαν τρόπους για να λυθεί το κυπριακό πρόβλημα οριστικά. Τα ενδεχόμενα που υπήρχαν, θεωρητικώς, ήσαν τέσσερα:

- α. ανεξάρτητη Κύπρος υπό τον Μακάριο, προσδεδεμένη στο κίνημα των Αδεσμεύτων ·
- β. ανεξάρτητη Κύπρος ενταγμένη στο ΝΑΤΟ ·
- γ. διπλή ένωση του μεγαλύτερου τμήματος της Κύπρου με την Ελλάδα και ενός μικρότερου τμήματος με την Τουρκία (διχοτόμηση) ·
- δ. ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με παροχή ανταλλαγμάτων στην Τουρκία.

Τα δύο πρώτα ενδεχόμενα δεν ετέθησαν προς συζήτηση. Η διατήρηση μίας ανεξάρτητης Κύπρου υπό τον Μακάριο, εθεωρείτο ότι έσερνε την Κύπρο προς τη Σοβιετική Ένωση. Μία νατοϊκή, ανεξάρτητη Κύπρος είχε αποκλεισθεί εκ των πραγμάτων λόγω της στάσεως της κυπριακής κυβερνήσεως μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1963 και την εγκατάσταση ειρηνευτικής δυνάμεως. Κοινή αντίληψη των Αμερικανών και Βρετανών ήταν ότι η συνέχιση της ανεξαρτησίας της Κύπρου έθετε σε κίνδυνο τα στρατηγικά συμφέροντα της Δύσεως.

²¹ N. Uslu, *The Turkish-American Relationship between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance* (New York: Nova Science Publishers, 2003), 172-173 · S. Bolukbasi, *Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus* (New York: University Press of America, 1988), 75-76 · G. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American problems in Historical Perspective 1945-1971* (Washington: American Enterprise Institute, 1972), 114.

Το τρίτο ενδεχόμενο, η διπλή ένωση/διχοτόμηση, δεν διασφάλιζε μακροπρόθεσμη σταθερότητα. Υπήρχε το πρακτικό πρόβλημα της διασποράς των Τουρκοκυπρίων σε όλο το νησί. Επομένως, θα ήταν προβληματική η γεωγραφική χάραξη της περιοχής που θα ενωνόταν με την Τουρκία. Επιπλέον, μετά τη χάραξη θα έπρεπε να ακολουθήσει ανταλλαγή των πληθυσμών, ειδάλλως θα δημιουργείτο σοβαρό μειονοτικό πρόβλημα. Η πιο σοβαρή ανησυχία αφορούσε στην αντίδραση της ελληνικής πλευράς. Ήταν προφανές ότι θα η Τουρκία θεωρούσε τη διπλή ένωση/διχοτόμηση ως νίκη ενώ η ελληνική πλευρά ήττα. Οι αντιδράσεις στο νησί θα ήσαν βίαιες και οι ταραχές θα συνεχίζονταν. Επιπλέον, η κυπριακή κυβέρνηση είχε τη δυνατότητα να προστρέξει στη διεθνή κοινότητα, γεγονός που θα διεύρυνε, εκ των πραγμάτων, τους ενδιαφερομένους για τις εξελίξεις.

β. Το σχέδιο δράσεως

Υπ' αυτό το πρίσμα οι δύο χώρες ετοίμασαν στις αρχές Ιουνίου του 1964 ένα σχέδιο δράσεως.²² Το σχέδιο προέβλεπε ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η Ελλάδα αντιστοίχως έπρεπε να δώσει κάτι πραγματικά πολύτιμο ως αντάλλαγμα στην Τουρκία το οποίο, όμως, θα ήταν μικρότερης αξίας από την ίδια την Κύπρο. Τα πλεονεκτήματα της ενώσεως ήσαν τα ακόλουθα:

- Ήταν μία λύση που θα έφερνε μακροχρόνια σταθερότητα στο νησί διότι ελάμβανε υπ' όψιν ότι ο ισχυρός παράγοντας ήσαν οι Ελληνοκύπριοι.
- Έπαυε η ανεξαρτησία της Κύπρου, που είχε εξελιχθεί σε ανεξέλεγκτο παίκτη στην ανατολική Μεσόγειο.
- Εξουδετερωνόταν ο Μακάριος, ο οποίος θα γινόταν είτε ένας τοπικός περιφερειάρχης είτε ένας από τους πολλούς πολιτικούς ηγέτες της Ελλάδος
- Χωρίς άλλη διαδικασία το νησί γινόταν νατοϊκό έδαφος.

Το θέμα έπρεπε να λυθεί από την Ελλάδα και την Τουρκία χωρίς εμπλοκή των Κυπρίων. Η εξασφάλιση της τουρκικής αποδοχής ήταν απαραίτητη για δύο λόγους. Κατ' αρχήν η Τουρκία κατείχε στρατηγικά σημαντικότερη θέση στη νατοϊκή συμμαχία εν συγκρίσει προς την Ελλάδα. Έπρεπε να αποτραπεί ο κίνδυνος η Τουρκία αντιδρώντας να αποχωρήσει από το ΝΑΤΟ και το CENTO (τον μεσανατολικό αμυντικό οργανισμό). Κατά δεύτερο λόγο, η σταθερότητα στην Κύπρο απαιτούσε τη

²² Το αμερικανο-βρετανικό σχέδιο δράσεως της 8ης Ιουνίου 1964 βασίστηκε σε μία σύσκεψη του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών, Ρίτσαρντ Μπάτλερ, του Βρετανού υπουργού Αμύνης, Ντάνκαν Σάντυς και του Αμερικανού υφυπουργού Εξωτερικών Τζωρτζ Μπωλ. Το σχέδιο υπό τον τίτλο «Proposed course of action for Cyprus (based on discussion June 8 among Mr. Butler, Mr. Sandys and Mr. Ball)», C 1015/1548, FO 371/174752. Βλ. επίσης *Foreign Relations, 1964-1968, Cyprus; Greece; Turkey*, 2000, 64, "Memorandum From the Under Secretary of State (Ball) to President Johnson", <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d64>.

σύμφωνη γνώμη και των Τουρκοκυπρίων που καθοδηγούνταν άμεσα από την Τουρκία.

Το θέμα με την ελληνική πλευρά ήταν διαφορετικό. Η Ελλάδα δεν είχε με τους Ελληνοκυπρίους τη δυνατότητα επιβολής που είχε η Τουρκία επί των Τουρκοκυπρίων. Οι Ελληνοκύπριοι (που μετά τον Δεκέμβριο του 1963 ήλεγχαν το κυπριακό κράτος) δεν συμμερίζονταν τις αντιλήψεις περί των συμφερόντων της δυτικής συμμαχίας. Θα μπορούσαν να αποκηρύξουν την όλη διευθέτηση και τις παραχωρήσεις προς τους Τούρκους ως «μη γνήσια ένωση». Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε να αποδειχθεί η χρησιμότητα της παρουσίας της ελληνικής Μεραρχίας. Οι Αμερικανοί πίστευαν ότι η Μεραρχία θα μπορούσε να επιβάλλει τα συμφωνηθέντα στους Ελληνοκυπρίους.

Ως προς το αντάλλαγμα, η σκέψη και των δύο χωρών ήταν να δοθεί έδαφος στην Τουρκία προκειμένου να αποδεχθεί τη λύση. Οι Αμερικανοί σκέφτονταν ότι η εδαφική περιοχή θα μπορούσε να είναι κάπου στο Αιγαίο (π.χ. Σάμος, Χίος, Κως, Καστελόριζο). Οι Βρετανοί προτιμούσαν να δοθεί κάποιο τμήμα στην ελληνική Θράκη. Της εδαφικής παραχωρήσεως θα ακολουθούσε και περιορισμένη ανταλλαγή πληθυσμών. Και οι δύο χώρες γνώριζαν ότι όλα τα προτεινόμενα εδαφικά ανταλλάγματα είχαν μειονεκτήματα. Είτε δεν θα εθεωρούντο επαρκή από την τουρκική πλευρά (π.χ. Καστελόριζο) είτε η ελληνική κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να εκχώρησει ελληνικό έδαφος, που σε τελική ανάλυση θα αντέβαινε στην αρχή της αυτοδιαθέσεως. Η βασική λογική πίσω από την αμερικανο-βρετανική πρόταση ήταν ότι έπρεπε η Ελλάδα και η Τουρκία να εμπλακούν σε ουσιαστική διαπραγμάτευση για το εδαφικό.

Το σχέδιο περιελάμβανε άσκηση πιέσεων προς Ελλάδα και Τουρκία. Στην μεν Ελλάδα θα παρουσιαζόταν ως επικείμενη η τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Οι ΗΠΑ είχαν ήδη, με την επιστολή Τζόνσον, εξαντλήσει τις δυνατότητες παρεμβάσεως. Ακολούθως, θα παρουσιάζονταν ως μόνες λύσεις η διπλή ένωση (έτσι αποκαλούσαν οι Αμερικανο-βρετανοί τη διχοτόμηση) και η ένωση με αντάλλαγμα. Προκειμένου η Ελλάδα να αποφύγει τη διπλή ένωση/διχοτόμηση, θα έπρεπε να βρει κάποιο ισχυρό αντάλλαγμα που θα έπειθε τους Τούρκους να αποδεχθούν την ένωση.

Στην Τουρκία θα έπρεπε να επισημανθεί ότι η ομοσπονδία ή η διχοτόμηση δεν είχαν καμία πιθανότητα επιτυχίας και οπωσδήποτε δεν είχαν την αμερικανική υποστήριξη. Επιπλέον, οι τουρκικές θέσεις θα δέχονταν ισχυρό χτύπημα, εάν η κυπριακή πλευρά έφερνε το θέμα προς συζήτηση στη γενική συνέλευση του ΟΗΕ το Νοέμβριο του 1964. Το κίνημα των Αδεσμεύτων και οι φιλοσοβιετικές χώρες θα υποστήριζαν μαζικά τις θέσεις του Μακαρίου. Θα πρέπει, πάντως, να παρατηρηθεί ότι ήταν αμφίβολο κατά πόσον η υποστήριξη των κυπριακών θέσεων από τη γενική συνέλευση του ΟΗΕ συνιστούσε πραγματικό μέσο απειλής προς την Τουρκία.

6. Έναρξη των διαπραγματεύσεων στην Ουάσιγκτων

Τον Ιούνιο του 1964 βρίσκονταν ήδη στο νησί περίπου 5.000 αξιωματικοί και οπλίτες της ελληνικής Μεραρχίας.²³ Εκείνη τη χρονική στιγμή ο αμερικανός πρόεδρος, Λύντον Τζόνσον, κάλεσε στην Ουάσιγκτων σε χωριστές συνομιλίες τους πρωθυπουργούς Ελλάδος, Γεώργιο Παπανδρέου και Τουρκίας, Ισμέτ Ινονού. Η συνάντηση του Αμερικανού προέδρου με τον Τούρκο πρωθυπουργό κύλησε ομαλά. Αν και ο Ινονού ηγείτο κυβερνήσεως μειοψηφίας, αποδέχθηκε κατ' αρχήν ότι πρέπει να αρχίσουν διμερείς ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό. Ο Τούρκος πρωθυπουργός έδειχνε περισσότερο διατεθειμένος από τους Έλληνες να βρει μία λύση. Αν και η επιστολή Τζόνσον είχε ενοχλήσει βαθύτατα την Τουρκία, ο Ινονού ήταν πρόθυμος να διαπραγματευθεί ξεφεύγοντας από το κλασικό σχήμα «ομοσπονδία-διχοτόμηση» που προωθούσε η τουρκική διπλωματία. Πιθανόν αυτή η στάση του να οφειλόταν στο αδιέξοδο που αντιμετώπιζε η τουρκική εξωτερική πολιτική μετά την απομόνωση των Τουρκοκυπρίων, την αποστολή διεθνούς ειρηνευτικής δυνάμεως στο νησί, την επιστολή Τζόνσον που απέκλειε τη στρατιωτική επέμβαση αλλά και στην παρουσία της ελληνικής Μεραρχίας στο νησί. Ιδίως, η Μεραρχία άλλαζε δραματικά για την Τουρκία τα δεδομένα και καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη την προσπάθεια αποβάσεως.

Η συνάντηση Τζόνσον-Παπανδρέου έγινε σε ιδιαίτερα εχθρικό κλίμα, σύμφωνα με πηγές προσκείμενες στον Έλληνα πρωθυπουργό.²⁴ Ο Παπανδρέου δεν αισθανόταν ιδιαίτερα ευτυχής με την αμερικανική πρόταση να αρχίσουν διμερείς διαπραγματεύσεις. Φοβόταν ότι θα επικριθεί από τον Μακάριο αλλά και τον υιό του Ανδρέα πως (α) εγκατέλειψε το πλαίσιο του ΟΗΕ και (β) με τη στάση του υπονόμωσε την ίδια την υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Επίσης, ήταν εμφανές ότι ο Παπανδρέου αισθανόταν ότι ο χρόνος έτρεχε υπέρ των ελληνικών συμφερόντων παγιώνοντας την κατάσταση στο νησί και οδηγώντας μοιραίως τα πράγματα στην ένωση. Ο ίδιος ο Παπανδρέου εθέλγετο από την ιδέα της άμεσης ενώσεως με πραξικόπημα στην Κύπρο. Σε μία τέτοια περίπτωση ο ρόλος των ΗΠΑ-Βρετανίας θα ήταν να συγκρατήσουν την Τουρκία ώστε να αρχίσουν διαπραγματεύσεις για την επίτευξη τελικής συμφωνίας.²⁵ Γι' αυτούς τους λόγους αρνήθηκε να ξεκινήσουν άμεσες διαπραγματεύσεις στις ΗΠΑ μεταξύ του ιδίου και του Ινονού.

²³ Βλ. σχετ. αναφορά σε Ενημερωτικόν Σημείωμα του Αρχηγού του ΓΕΕΘΑ στρατηγού Πιπιλή προς τον Υπουργόν Εθνικής Αμύνης, 6 Ιουλίου 1964, όπου αναφέρεται η παρουσία 347 αξιωματικών και 4.482 οπλιτών, Παπαγεωργίου, τόμος 2, 85.

²⁴ Διεξήχθησαν συνολικά τρεις γύροι συνομιλιών. Για τα μνημόνια των τριών συνομιλιών βλ Π. Πετρίδης, Παύλος, *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό ζήτημα (1954-1965): ντοκουμέντα* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1998), 233-256.

²⁵ Την 19η Αυγούστου 1964 συμβούλιο όπου συμμετείχε ο βασιλιάς, η κυβέρνηση και η μείζων αντιπολίτευση αποφάσισε να προχωρήσει στην άμεση ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Ζητήθηκε, όμως, ως προϋπόθεση η σύμφωνη γνώμη του Μακαρίου. Ο αρχιεπίσκοπος έθεσε αρχικώς κάποιους όρους για να αποδεχθεί την άμεση ένωση. Ακολούθως, όμως, μετεστράφη η άποψη του Έλληνα

Εναλλακτικώς, ο Παπανδρέου δέχθηκε να διεξαχθούν το καλοκαίρι του 1964 έμμεσες διαπραγματεύσεις στη Γενεύη μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων υπό την αιγίδα του ΟΗΕ. Ο πραγματικός διαμεσολαβητής, όμως, ήταν ο εκπρόσωπος του αμερικανού προέδρου και πρώην υπουργός Εξωτερικών επί Τρούμαν, Ντην Άτσεσον. Στις διαπραγματεύσεις που έγιναν δεν συμμετείχαν οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι.²⁶ Για να αποδεχθεί ο Παπανδρέου τη συνάντηση στη Γενεύη πιέστηκε με το επιχείρημα, μεταξύ άλλων, ότι οι Τούρκοι ήσαν έτοιμοι να εισβάλουν στο νησί.²⁷ Είναι εξαιρετικά αμφίβολο κατά πόσον ήταν δυνατόν κάτι τέτοιο το 1964.

7. Τα σχέδια Άτσεσον

ι. Το περιεχόμενο των σχεδίων

Κατά την πορεία των διαπραγματεύσεων ο Αμερικανός εκπρόσωπος κατέθεσε μία σειρά από προτάσεις που έμειναν γνωστές ως «Σχέδιο Άτσεσον». Σκοπός του παρόντος άρθρου δεν είναι να αναλυθούν εις βάθος οι προτάσεις του Σχεδίου Άτσεσον, για το οποίο, άλλωστε, έχουν γραφεί πολλά.²⁸ Θα επιχειρηθεί απλώς, η επισήμανση των βασικών στοιχείων των προτάσεων. Στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο για ένα σχέδιο αλλά για τουλάχιστον δύο σχέδια (ή παραλλαγές του αρχικού σχεδίου). Ο βασικός κορμός των Σχεδίων Άτσεσον ήταν η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με την παράλληλη τουρκική στρατιωτική παρουσία στο νησί.

Το κρίσιμο σημείο και στα δύο σχέδια ήταν η μορφή της τουρκικής στρατιωτικής παρουσίας. Στο πρώτο σχέδιο αναφερόταν η παραχώρηση κατά κυριότητα στρατιωτικής βάσεως ή περιοχής στην Τουρκία. Στο δεύτερο σχέδιο προτάθηκε η εκμίσθωση της στρατιωτικής βάσεως στην Τουρκία για μία περίοδο 50 ετών. Η βάση θα βρισκόταν στο βορειανατολικό μέρος του νησιού, στη χερσόνησο της Καρπασίας και θα είχε ελεύθερη πρόσβαση στο λιμάνι της Αμμοχώστου.

πρωθυπουργού και δεν προχώρησαν τα σχέδια για άμεση ένωση. Στην ουσία η άμεση ένωση ήταν ένας τρόπος πρακτικής εφαρμογής του σχεδίου Άτσεσον. Αφ' ης στιγμής είχε αρνηθεί το τελικό σχέδιο, δεν μπορούσε να προχωρήσει σε άμεση ένωση.

²⁶ Την ελληνική πλευρά εκπροσώπησε ο διπλωμάτης Δημήτριος Νικολαρεϊζής. Συμμετείχε ενεργά και ο διπλωμάτης Τζων Σωσσίδης ως διευθυντής του διπλωματικού γραφείου του πρωθυπουργού. Την τουρκική πλευρά εκπροσώπησε ο πρόεδρος της επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων της τουρκικής βουλής, Νιχάτ Ερίμ. Ο Ερίμ γνώριζε άριστα το Κυπριακό και ήταν ο άνθρωπος που το 1956 είχε αλλάξει την τουρκική πολιτική απέναντι στο θέμα, υποστηρίζοντας ότι η Τουρκία θα έπρεπε να θέσει θέμα αυτοδιαθέσεως και για τους Τουρκοκύπριους, στοιχείο που θα οδηγούσε στη διχοτόμηση.

²⁷ Το επιχείρημα αυτό είχε χρησιμοποιήσει ο υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, Τζωρτζ Μπωλ, έναντι του Παπανδρέου, ήδη από τις 10 Ιουνίου 1964, G. Ball, *The Past Has Another Pattern: Memoirs* (New York/London: W.W. Norton, 1982), 353.

²⁸ Βλ. ενδεικτικά βλ. Τζεργιάς, 2001, σελ. 590-603 · Λιναρδάτος, 5ος τόμος, 1986, 33-56 · Κληρίδης, 1989, 142-158 · Κρανιδιώτης, Ν., 2000, 211-238 · Σ. Ριζάς, *Ένωση Διχοτόμηση Ανεξαρτησία-Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό, 1963-67* (Αθήνα: Βιβλιόγραμμα, 2000), 130-164 · Ευρυβιάδης, *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής* · Uslu, 2003, 174-181.

Σημαντική ήταν και η έκτασή της βάσεως. Η τουρκική πλευρά διεκδικούσε τουλάχιστον το 11% της συνολικής επιφανείας του νησιού. Η ελληνική πλευρά αποδεχόταν κάποια έκταση αντίστοιχη με την έκταση των βρετανικών βάσεων.

Παράλληλα με την εκχώρηση στρατιωτικής βάσεως, ο Άτσεσον έθεσε θέμα παραχωρήσεως του Καστελόριζου στην Τουρκία. Δεν ετίθετο, πλέον, θέμα παραχωρήσεως ελλαδικού εδάφους στη Θράκη ή στο Αιγαίο, πλην του Καστελόριζου. Παράλληλα, όμως προέβλεπε ότι στο έδαφος της Κύπρου θα δημιουργηθούν δύο ή τρεις αυτοδιοικούμενες περιοχές (Σχέδιο Άτσεσον Ι) ή δύο επαρχίες (Σχέδιο Άτσεσον ΙΙ) που θα ελέγχονταν διοικητικά από τους Τουρκοκυπρίους. Οι συγκεκριμένες προτάσεις δεν ήταν ιδιαίτερας σαφείς διότι το βάρος επικεντρώθηκε στο ακριβές καθεστώς της στρατιωτικής βάσεως.

Η παρουσία της ελληνικής Μεραρχίας ήταν κρίσιμη κατά τον Άτσεσον αφ' ής στιγμής Ελλάδα και τουρκία κατέληγαν σε συμφωνία στη Γενεύη για επίλυση του Κυπριακού. Σε αυτή την περίπτωση οι κινήσεις θα ήταν οι ακόλουθες. Αρχικώς, το κυπριακό κοινοβούλιο θα ψήφιζε υπέρ της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα. Ακολούθως, θα ανακοινωνόταν δημοσίως η ελληνοτουρκική συμφωνία που θα προσδιόριζε τους ακριβείς όρους της ενώσεως. Ενώ η συμφωνία θα επικυρωνόταν από την ελληνική βουλή, η ελληνική Μεραρχία θα κατελάμβανε την Κύπρο και εν ανάγκη θα παραμέριζε βίαια τον Μακάριο.²⁹

Η τουρκική πλευρά αποδέχθηκε ως βάση διαπραγματεύσεως το πρώτο Σχέδιο Άτσεσον αλλά απέρριψε το δεύτερο. Ο Μακάριος (και ο Γρίβας αρχικώς) θεώρησε την εκχώρηση στρατιωτικής βάσεως απαράδεκτη διότι θα αποτελούσε τουρκικό προγεφύρωμα στο νησί. Ο Αρχιεπίσκοπος απέρριψε συλλήβδην τα σχέδια κάνοντας λόγο για «αυτόκλητους μεσολαβητές» που δρούσαν στα «παρασκήνια» της Γενεύης.

Η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε επαμφοτερίζουσα στάση. Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου εθέλγετο από τη βασική ιδέα των Σχεδίων. Αναφερόμενος στο δεύτερο Σχέδιο είχε αναφέρει την επιγραμματική φράση (που συχνά συνοδεύει τους ελληνικούς αναστοχασμούς για τη μεσολάβηση Άτσεσον): «μας προσφέρουν μία πολυκατοικία έναντι αντιπαροχής ενός διαμερίσματος». Έδειξε όμως αναποφασιστικότητα. Ο υιός του, Ανδρέας Παπανδρέου, που τον επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό, ήταν κατηγορηματικά αντίθετος. Αντιμετώπιζε ευνοϊκά την εξωτερική πολιτική του Μακαρίου που ήταν ανεξάρτητη από τη Δύση. Πιθανότατα ο Ανδρέας Παπανδρέου ήταν και εκείνος που πληροφόρησε τον Μακάριο για το ακριβές περιεχόμενο των αμερικανικών προτάσεων³⁰ με αποτέλεσμα να ξεκινήσουν στην Κύπρο διαδηλώσεις με ομιλητή τον ίδιο τον αρχιεπίσκοπο. Διχασμένοι ήταν και οι βουλευτές της κυβερνητικής πλειοψηφίας. Τέλος, ο Παπανδρέου φοβόταν να συγκρουσθεί με τον Μακάριο.

²⁹ Hood προς Foreign Office, 14 Αυγούστου 1964, C 1015/1898 G, FO 371/174753, όπως αναφέρεται σε Ριζά, 2000, 149.

³⁰ Δεληπέτρος, 112.

Την 21η Αυγούστου 1964 η ελληνική κυβέρνηση έδωσε εντολή στον διευθυντή του διπλωματικού γραφείου του πρωθυπουργού, Τζών Σωσσίδη, στη Γενεύη να αποδεχθεί κατ' αρχήν το Σχέδιο Άτσεσον. Την επομένη ημέρα του έδωσε εντολή να το απορρίψει. Παράλληλα και οι Τούρκοι απέρριψαν τις αμερικανικές προτάσεις. Ο ίδιος ο Ντην Άτσεσον σχολιάζοντας λίγο καιρό μετά την αποτυχία των προσπαθειών του στο Αμερικανό πρέσβυ στην Αίγυπτο είχε αναφέρει:

Ηρθαμε κοντά σε συμφωνία η οποία θα μπορούσε να ψαλιδίσει τα μουστάκια του Αρχιεπισκόπου και να λύσει το ηλίθιο πρόβλημα της Κύπρου προς μεγάλη απογοήτευση και πικρία του Νάσερ σου. Αδυναμία μας ήταν η αδυναμία του Παπανδρέου, ενός φλύαρου γέρου πολυλογά, που δεν είχε τη δυνατότητα να πάρει μία απόφαση. Σε κρίσιμες στιγμές παρέδωσε τα σχέδιά μας στον Μακάριο, ο οποίος τον υπονόμωσε σε συνεργασία με τον ελληνικό τύπο και την αριστερά. Με λίγα χρήματα που είχαμε εμείς, την ελληνική 7η Μεραρχία στην Κύπρο που είχαν οι Έλληνες και με κάποια αίσθηση στόχων στην Αθήνα που δεν υπήρχε, θα μπορούσαμε να επιτύχουμε ένα καλύτερο αποτέλεσμα. Οι Τούρκοι ήταν εξαιρετικά πρόθυμοι να συνεργαστούν.³¹

ii. Οι συγκρούσεις στην Κύπρο ενώ διεξάγονταν οι διαπραγματεύσεις

Την αδυναμία της ελληνικής πλευράς να περιορίσει τον Μακάριο, παρά την παρουσία της ελληνικής Μεραρχίας, κατέδειξε το επεισόδιο της Μανσούρας. Ενώ διεξάγονταν ακόμη συνομιλίες στη Γενεύη για το δεύτερο Σχέδιο Άτσεσον, ο στρατηγός Γρίβας, που είχε αναλάβει στην Κύπρο την Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Άμυνας Κύπρου (ΑΣΔΑΚ), επιτέθηκε στις 6 Αυγούστου 1964 για να καταλάβει τουρκικό προγεφύρωμα στην περιοχή Κοκκίνων-Μανσούρας στο βορειοδυτικό τμήμα του νησιού.³² Η επίθεση ήταν εν γνώσει της κυπριακής κυβερνήσεως.

Αντιθέτως η πολιτική ηγεσία στην Αθήνα αγνοούσε το γεγονός. Επιπλέον, η σύγκρουση συνέβη παρά το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε να επικρατήσει στο νησί ηρεμία που θα διευκόλυνε τις διαπραγματεύσεις που διεξάγονταν εκείνη την περίοδο στη Γενεύη. Υποστηρίζεται ότι η επίθεση στο θύλακα δεν είχε προσχεδιασθεί αλλά «προέκυψε» από την εξέλιξη των συγκρούσεων.³³ Σε οποιαδήποτε περίπτωση η επίθεση στη Μανσούρα απέδειξε αφ' ενός τον απρόβλεπτο χαρακτήρα του Γρίβα και αφ' ετέρου την αδυναμία ελέγχου της καταστάσεως από την Ελλάδα παρά την παρουσία της ελληνικής Μεραρχίας.

Η Τουρκία αντέδρασε στέλνοντας 64 τουρκικά αεροσκάφη που βομβάρδισαν με ακριβότητα την περιοχή της Τηλλυρίας στην Κύπρο κατά τη διάρκεια επιθέσεως των

³¹ Acheson to Battle, 7 Δεκεμβρίου 1964, σε D. S. McLelland και D.C.Acheson (επιμ.), *Among Friends: Personal Letter of Dean Acheson* (New York: Dodd, Mead and Co., 1980), 284. Η έμφαση από τον συγγραφέα.

³² Για τις μάχες της Μανσούρας-Κοκκίνων βλ. Γ. Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας* (Λευκωσία: Εκδόσεις Αλφάδι, 2003).

³³ Βλ. ενδεικτικά έγγραφα που περιλαμβάνονται σε Παπαγεωργίου, τόμος 2, 107-206.

ελληνοκυπριακών δυνάμεων.³⁴ Επρόκειτο για μερική αμφισβήτηση του γράμματος Τζόνσον.

Η αδυναμία της ελλαδικής κυβερνήσεως έγινε πιο έκδηλη όταν το κυπριακό υπουργικό συμβούλιο ζήτησε τη σοβιετική συνδρομή για να αντιμετωπίσει τους βομβαρδισμούς στη Μανσούρα. Ακολούθησε σοβιετική προειδοποίηση αποκλειστικώς προς την Τουρκία. Στις 16 Αυγούστου 1964 το σοβιετικό πρακτορείο ΤΑΣ ανακοίνωσε ότι, εάν η Τουρκία εισέβαλε στο νησί, η ΕΣΣΔ θα βοηθούσε την Κυπριακή Δημοκρατία να υπερασπισθεί την ασφάλεια και ανεξαρτησία της. Η Αθήνα εμφανίσθηκε να παρακολουθεί παθητικά τις εξελίξεις στην Κύπρο και να αδυνατεί να παρέμβει. Η αναξιοπιστία της Ελλάδος και το απρόβλεπτο της ελληνοκυπριακής ηγεσίας μέτρησε στους αμερικανικούς σχεδιασμούς που ακολούθησαν τα σχέδια Άτσεσον. Η Μεραρχία ήταν πρακτικώς άχρηστη για τους αμερικανικούς σχεδιασμούς.

8. «Σχέδιο Β» σε περίπτωση αποτυχίας των προτάσεων Άτσεσον;

Αμέσως μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων στη Γενεύη ο Αμερικανός διαμεσολαβητής συμβούλευσε την ελληνική και την τουρκική πλευρά πως να χειρισθούν το θέμα. Τις συμβουλές και προς τις δύο πλευρές απηύθυνε ο Άτσεσον «φιλικώς και ως ιδιώτης».³⁵

Προς τους Τούρκους είπε ότι εάν η η Άγκυρα επέλεγε να καταλάβει το τμήμα της Κύπρου το οποίο επρόκειτο να της αποδοθεί με το Σχέδιο Άτσεσον, δηλαδή τη χερσόνησο της Καρπασίας, ο βος αμερικανικός στόλος που ναυλοχεί στη Μεσόγειο, θα τους προστάτευε. Προϋπόθεση ήταν να μην υπάρξει «υπερβολική αιματοχυσία».³⁶ Η πρόταση αναφέρθηκε στον Ινονού, ο οποίος ζήτησε επίσημη έγκριση της αμερικανικής κυβερνήσεως.

Αντιστοίχως ο Άτσεσον μιλώντας προς τους Έλληνες ανέφερε ότι στόχος τους θα έπρεπε να είναι η *de facto* η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Κρίσιμη στις «άτυπες» προτάσεις του ήταν η παρουσία της ελληνικής Μεραρχίας. Κατά τον Άτσεσον θα έπρεπε:

- ο η ελληνική κυβέρνηση μέσω της ελληνικής Μεραρχίας να εξασφαλίσει το στρατιωτικό έλεγχο της Κύπρου και να στερήσει από τον Μακάριο κάθε δυνατότητα εκτελέσεως στρατιωτικών επιχειρήσεων ·
- ο να καταλάβει η ελληνική Μεραρχία όλα τα στρατηγικά σημεία του νησιού.³⁷

³⁴ B. Oran, *Turkish Foreign Policy, 1919-2006, Facts and Analyses with Documents* (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2010), 440.

³⁵ Το σημείο σε εισαγωγικά όπως αναφέρεται στο υπόμνημα του Τζων Σωσσίδη προς τον Γεώργιο Παπανδρέου, 25 Αυγούστου 1964, Παπαγεωργίου, τόμος 2, 313. Τα ίδια αναφέρει και ο τούρκος εκπρόσωπος Νιχάτ Ερίμ, βλ. Uslu, 180.

³⁶ Αναφέρεται από τον Νιχάτ Ερίμ, Uslu, 180.

³⁷ Βλ. υπόμνημα Τζων Σωσσίδη προς Γεώργιο Παπανδρέου, 25 Αυγούστου 1964, Παπαγεωργίου, τόμος 2, 313.

Προφανώς ο Άτσεσον είχε κατά νου να επιβληθεί το σχέδιό του με στρατιωτική επέμβαση. Η Τουρκία θα εισέβαλε στο νησί καταλαμβάνοντας την Καρπασία και η Ελλάδα θα προχωρούσε σε «μονομερή ένωση» («μονομερή» υπό την έννοια ότι δεν είχε τη σύμφωνη γνώμη της Τουρκίας) του υπολοίπου τμήματος.

Εκπλήσσει η ελαφρότητα με την οποία δόθηκαν οι συμβουλές του Άτσεσον σε Έλληνες και Τούρκους. Εάν οι δυο πλευρές τις ακολουθούσαν, είναι πιθανόν ότι θα έφθαναν σε πολεμική σύγκρουση. Οι αστάθμητοι παράγοντες ήσαν πολλοί. Σε περίπτωση τουρκικής εισβολής, οι ελληνικές δυνάμεις θα αντιδρούσαν δυναμικά. Η παρουσία της ελληνικής Μεραρχίας καθιστούσε εξαιρετικά αβέβαιη την επιτυχία της αποβάσεως. Το 1964 οι Τούρκοι δεν διέθεταν αποβατικό στόλο και θα χρησιμοποιούσαν εμπορικά πορθμεία και μαούνες. Σε περίπτωση που οι Τούρκοι κατόρθωναν να πατήσουν στο νησί, οι συγκρούσεις θα συνεχίζονταν. Επιπλέον τίποτε δεν διασφάλιζε ότι οι Τούρκοι θα περιορίζονταν στο έδαφος που προβλεπόταν για αυτούς από τα σχέδια Άτσεσον.

Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους οι Μπωλ και Άτσεσον έθεσαν τις «συμβουλές» που είχαν δοθεί στους Τούρκους στη Γενεύη υπ' όψιν του προέδρου Τζόνσον. Ο τελευταίος δεν τις αποδέχθηκε λόγω του πολέμου στο Βιετνάμ και των επερχόμενων αμερικανικών προεδρικών εκλογών.³⁸

9. Σοβιετική Ένωση, Κύπρος και Τουρκία

Τους μήνες που ακολούθησαν την αποτυχία της πρωτοβουλίας των Αμερικανών, κατέστη πιο έκδηλη η πορεία της Κύπρου μακριά από τη Δύση. Τον Οκτώβριο του 1964 ο υπουργός Εξωτερικών της Κύπρου, Σπύρος Κυπριανού, υπέγραψε με τους Σοβιετικούς συμφωνία για την προμήθεια όπλων, περιλαμβανομένων και πυραύλων.³⁹ Ακολούθησε το 1966 άλλη συμφωνία με την Τσεχοσλοβακία για την προμήθεια όπλων.⁴⁰ Όλα αυτά ενίσχυαν τους στρατηγικούς φόβους της Αμερικής και μεγάλωναν τη δυσπιστία έναντι του Μακαρίου. Ο ίδιος ο Μακάριος θεωρούσε ότι η στρατηγική που είχε ακολουθήσει ήταν απολύτως ικανοποιητική. Η Τουρκία δεν μπορούσε να εισβάλει στο νησί διότι θα αντιμετώπιζε την αμερικανική αντίδραση και την ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ · η σοβιετική ανάμιξη ανησυχούσε τις ΗΠΑ, οι οποίες πίεζαν ακόμη περισσότερο την Τουρκία να επιδείξει αυτοσυγκράτηση.

Η αμερικανική στάση (όπως φάνηκε από την επιστολή Τζόνσον) και η συντριπτική υποστήριξη που είχε το Ψήφισμα για το Κυπριακό στη Γενική Συνέλευση

³⁸Brands, 359-360.

³⁹ Μετά από έντονες παρεμβάσεις των ΗΠΑ προς την Ελλάδα, η μεταφορά σοβιετικών πυραύλων στην Κύπρο ματαιώθηκε τον Μάρτιο του 1965. Οι πύραυλοι παρέμειναν στην χώρα διελεύσεως που ήταν η Αίγυπτος.

⁴⁰ Μετά από παρέμβαση των Αθηνών τα όπλα παραδόθηκαν προς φύλαξη στον ελλαδικό στρατό που βρισκόταν στο νησί.

τον Δεκέμβριο του 1965⁴¹ (υποστηρίχθηκε από το κίνημα των Αδεσμεύτων και τις επηρεαζόμενες από τη Σοβιετική Ένωση χώρες) με τη συνακόλουθη απομόνωση της Τουρκίας, οδήγησε σε αναπροσανατολισμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Έγιναν ανοίγματα προς τους Αδεσμεύτους και τις ισλαμικές χώρες. Ο έντονος αντιαμερικανισμός που επικρατούσε στη χώρα και η διαπίστωση ότι η σοβιετική υποστήριξη προς τους Έλληνες αδυνατίζε την τουρκική πολιτική στο Κυπριακό, είχαν ως αποτέλεσμα η Άγκυρα να επαναπροσδιορίσει τη θέση της και έναντι της Μόσχας.

Οι εδαφικές διεκδικήσεις που είχε εγείρει η ΕΣΣΔ μετά το 1945 είχαν λήξει και τυπικά με την υπογραφή συμφωνίας για τον καθορισμό των χερσαίων συνόρων.⁴² Ως καλή χειρονομία, η Άγκυρα επέτρεψε (καθ' υπέρβαση της Συμβάσεως του Μοντραί του 1936) τον Ιούλιο του 1964 τον διάπλου των Στενών από ένα σοβιετικό καταδρομικό συνοδευόμενο από δυο αντιτορπιλικά που ενίσχυσαν τη σοβιετική παρουσία στη Μεσόγειο. Παράλληλα εφάρμοσε πιο αυστηρά έναντι των ΗΠΑ τις διατάξεις της συμβάσεως.⁴³ Ακολούθησε τον Ιανουάριο του 1965 επίσκεψη του μέλους του προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος, Νικολάι Ποντγκόρνυ, στην Τουρκία. Το 1966 επισκέφθηκε την Τουρκία ο σοβιετικός πρωθυπουργός, Αντρέι Κοσύγκιν, και ανταπέδωσε το 1967 ο τούρκος πρωθυπουργός Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ.

Από το Νοέμβριο του 1964 και εντεύθεν διαπιστώνεται μεταβολή της σοβιετικής πολιτικής, στο Κυπριακό που έγινε πολύ πιο εμφανής μετά την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα το 1967. Η ΕΣΣΔ ετάχθη κατά της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα. Το ζητούμενο για τους Σοβιετικούς ήταν η προστασία των νομίμων δικαιωμάτων και συμφερόντων των «δύο κυπριακών κοινοτήτων».⁴⁴ Παράλληλα, σε ευθυγράμμιση προς την τουρκική πλευρά, υιοθετήθηκε ως πιθανή λύση του Κυπριακού η μοσοπονδία.

Η στροφή της Μόσχας προς την Άγκυρα δεν ήταν μία περιστασιακή κίνηση. Ήταν σαφές ότι στη σύγκρουση Ελλάδος-Τουρκίας για την Κύπρο, οι Σοβιετικοί επέλεγαν για στρατηγικούς λόγους την Τουρκία.

Το αποτέλεσμα ήταν ότι σταδιακά, μετά το 1964, οι ελληνικές θέσεις στο Κυπριακό δεν έβρισκαν πρόθυμους συνομιλητές ούτε στο ΝΑΤΟ ούτε στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Σε αυτό είχαν επιτείνει και οι διακοινοτικές ταραχές που είχαν

⁴¹ Επρόκειτο για το Ψηφισμα 2077 (XX) της 18ης Δεκεμβρίου 1965. Υιοθετήθηκε με 47 ψήφους υπέρ, 5 κατά και 54 αποχές.

⁴² Βλ. Turkey-USSR, 24 Φεβρουαρίου 1964, *International Boundary Study*, No. 29, Office of the Geographer, Bureau of Intelligence and Research, US Department of State, Washington.

⁴³ Η συμβολή της Τουρκίας στην ανάπτυξη του σοβιετικού στόλου στη Μεσόγειο από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 ήταν σημαντική. Αντιστοίχως, μετά τον Ιανουάριο του 1966 απαγόρευσε τη διέλευση αμερικανικών πλοίων που ήσαν εξοπλισμένα με αντιαεροπορικούς πυραύλους.

⁴⁴ Βλ. σοβιετο-τουρκικό ανακοινωθέν της 6ης Νοεμβρίου 1964 μετά την επίσκεψη του Τούρκου υπουργού Εξωτερικών στην ΕΣΣΔ, Φεριντούν Κεμάλ Ερκίν, μεταξύ 30 Οκτωβρίου και 6 Νοεμβρίου 1964. Ήδη από τα μέσα Οκτωβρίου του 1964 είχε ανατραπεί ο Νικήτα Χρουστσόφ και είχε συγκροτηθεί νέα κυβέρνηση υπό τον Λεονίντ Μπρέζνιεφ.

δημιουργήσει στη διεθνή κοινή γνώμη ένα κλίμα συμπάθειας προς τους αδύναμους Τουρκοκυπρίους που τους «καταπίεξε» η υπέρτερη ελληνοκυπριακή πλευρά. Η διάσταση απόψεων Αθήνας-Λευκωσίας ως προς την πρωτοβουλία των χειρισμών και η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στην Ελλάδα δεν επέτρεψαν τη συγκρότηση μίας συγκεκριμένης στρατηγικής για το Κυπριακό.

10. Στρατιωτική επιχείρηση στην Κοφίνου και τουρκική αντίδραση

Το τέλος της παρουσίας της ελληνικής Μεραρχίας στην Κύπρο επρόκειτο να το γράψει το χουντικό καθεστώς της Ελλάδος το 1967 με αφορμή την επιχείρηση στην Κοφίνου. Η Κοφίνου μαζί με τον Άγιο Θεόδωρο είναι δύο χωριά που βρίσκονται στο νότιο τμήμα της Κύπρου, πολύ κοντά στην οδό που συνδέει τη Λάρνακα με τη Λεμεσό.⁴⁵ Οι Τουρκοκύπριοι των συγκεκριμένων χωριών είχαν συστήσει παραστρατιωτικές ομάδες τις οποίες διοικούσε ένας φανατικός αξιωματικός από την Τουρκία. Από το 1964 ελάμβαναν χώρα σποραδικά επεισόδια ιδίως στον Άγιο Θεόδωρο που είχε μεικτό πληθυσμό. Το Νοέμβριο του 1967 συνέβη ένα παρόμοιο επεισόδιο. Για την αντιμετώπιση του χρησιμοποιήθηκαν ισχυρές δυνάμεις της Εθνοφρουράς και της αστυνομίας υπό τις εντολές του στρατηγού Γρίβα, ο οποίος ενημέρωνε, σε γενικές γραμμές, και τη στρατιωτική ηγεσία στην Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια των σκληρών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων σκοτώθηκαν περίπου 20 Τουρκοκύπριοι. Τα ακριβή κίνητρα εκείνων που μετέτρεψαν ένα επεισόδιο τοπικής σημασίας που μπορούσε να λυθεί με αστυνομικού χαρακτήρα επέμβαση, σε μεγάλης κλίμακας στρατιωτική επιχείρηση με αιματηρά αποτελέσματα, παραμένουν ασαφή.

Η Άγκυρα θεώρησε ότι το επεισόδιο στην Κοφίνου ήταν διερευνητικό των τουρκικών προθέσεων προκειμένου να ξεκινήσει η ελληνική πλευρά ευρύτερες επιχειρήσεις εκκαθάρισεως όλων των τουρκοκυπριακών θυλάκων που δεν ελέγχονταν από την κυπριακή κυβέρνηση. Γι αυτό το λόγο η αντίδραση της Άγκυρας ήταν έντονη. Η τουρκική εθνοσυνέλευση εξουσιοδότησε την κυβέρνηση να επέμβει στρατιωτικά. Στα Άδανα και τη Μερσίνα άρχισαν προετοιμασίες για ναυτική απόβαση. Τουρκικά αεροσκάφη προέβησαν σε συστηματικές παραβιάσεις του εναερίου χώρου της Κύπρου ενώ πλήρη φόρτου βομβαρδιστικά ήσαν έτοιμα να αναλάβουν δράση. Η δυνατότητα της Τουρκίας να πραγματοποιήσει απόβαση στο νησί ήταν αμφίβολη. Παρ' όλα αυτά, η ανακοίνωση της προθέσεως για επέμβαση και οι σχετικές προετοιμασίες, αναστάτωσαν τη δυτική συμμαχία.

⁴⁵ Σύμφωνα με την απογραφή του 1960 στον Άγιο Θεόδωρο κατοικούσαν 685 Τουρκοκύπριοι έναντι 525 Ελληνοκυπρίων ενώ στην Κοφίνου 710 Τουρκοκύπριοι έναντι μόλις 18 Ελληνοκυπρίων.

11. Η αμερικανική διαμεσολάβηση: «Cyrus fixes Cyprus»⁴⁶

Για την αποτροπή του πολέμου παρενέβη εκ νέου ο Αμερικανός πρόεδρος, Λύντον Τζόνσον. Μετά την επιδείνωση στις αμερικανο-τουρκικές σχέσεις που είχε επιφέρει η επιστολή του τον Ιούνιο του 1964,⁴⁷ ο Τζόνσον δεν είχε πρόθεση να δημιουργήσει νέα προβλήματα στην Τουρκία. Απέστειλε ως προσωπικό του απεσταλμένο τον τέως υφυπουργό άμυνας, Σάιρους Βανς. Η Άγκυρα έθεσε ως προϋπόθεση για την αποτροπή του πολέμου την απομάκρυνση όλων των δυνάμεων της Ελλάδος στο νησί (πέραν της προβλεπόμενης από τις συνθήκες δυνάμεως των 950 ανδρών που ανήκαν στην ΕΛΔΥΚ) και τη διάλυση της κυπριακής Εθνικής Φρουράς.

Η αμερικανική πλευρά είχε προσανατολισθεί να ασκήσει τις πιέσεις της κυρίως προς την Αθήνα για τους ακόλουθους λόγους:

- Ο αδύνατος κρίκος ήταν στην προκειμένη περίπτωση το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς.
- Η ελληνική πλευρά εμφανιζόταν να έχει οδηγήσει στην κρίση. Κατ'αντιστοιχίαν αυτή θα έπρεπε να προβεί σε υποχωρήσεις.
- Η Μεραρχία δεν μπορούσε να ελέγξει τον Μακάριο και δεν χρειαζόταν να παραμείνει.

Γι' αυτούς τους λόγους αποδέχθηκε κατ' ουσίαν τα τουρκικά αιτήματα ως τα μόνα που θα μπορούσαν να αποτρέψουν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο και, κατ' επέκτασιν, την κατάρρευση της νοτιανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ.

Οι πραξικοπηματίες ήθελαν να αποφύγουν τον πόλεμο. Οποιαδήποτε πολεμική εμπλοκή θα κλόνιζε σοβαρά το καθεστώς που είχαν αρχίσει να στήνουν. Τυχόν ήττα θα εσήμαινε και το τέλος τους. Η μοναδική πιθανότητα να εμπλακούν σε πολεμικές συγκρούσεις με την Τουρκία ήταν να συρθούν σε αυτές κατόπιν ευθείας επιθέσεως των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων. Επίσης, δεν ήθελαν να διαρραγούν οι σχέσεις τους με τις ΗΠΑ που ήσαν ο βασικός υποστηρικτής του καθεστώτος.

Για την αποφυγή πολεμικής συγκρούσεως υπήρχαν και εύλογες δικαιολογίες. Η Μεραρχία στην Κύπρο δεν μπορούσε να έχει επαρκή αεροπορική κάλυψη σε περίπτωση τουρκικής επιθέσεως. Επίσης, υπήρχε ο φόβος ότι η Βουλγαρία θα προσπαθούσε να εκμεταλλευθεί την ευκαιρία και να επιτεθεί στα βόρεια σύνορα της χώρας.

Γι' αυτούς τους λόγους η πρώτη αντίδραση της Αθήνας ήταν να κατευνάσει την Άγκυρα απομακρύνοντας τον στρατηγό Γρίβα από την Κύπρο. Παράλληλα, τοποθέτησε στο υπουργείο Εξωτερικών τον Παναγιώτη Πιπινέλη. Ήταν γνωστό ότι ο Πιπινέλης ήταν αντίθετος με την αποστολή της ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο.

⁴⁶ Το λογοπαίγνιο με το όνομα του αμερικανού διαμεσολαβητή και την Κύπρο, «Cyrus fixes Cyprus», είναι από το εξώφυλλο από του περιοδικού *Economist*, 9-15 Δεκεμβρίου 1967.

⁴⁷ Βλ. ανωτ. σελ. ????

Επίσης, η παρουσία του αποτελούσε σαφή ένδειξη ότι η χούντα δεν θα οδηγούσε τα πράγματα σε πόλεμο αλλά προτιμούσε την επίλυση του προβλήματος δια της διπλωματικής οδού.

Η τουρκική πλευρά δεν επηρεάστηκε από το συμβολισμό της ανακλήσεως Γρίβα και της τοποθέτησεως Πιπινέλη και παρέμεινε αδαμάντινη στις θέσεις της. Ζήτησε από τον Αμερικανό απεσταλμένο Βανς να ικανοποιηθούν άμεσα τα αιτήματά της ειδάλλως θα προσέφευγε σε πόλεμο. Ο Βανς ξεκίνησε αλληπάλληλους γύρους διαβουλεύσεων μεταξύ Αθηνών, Αγκύρας και Λευκωσίας.

Παράλληλα και άλλα κράτη παρενέβησαν προς Ελλάδα και Τουρκία προκειμένου να αποτραπεί το ενδεχόμενο πολέμου. Ενδιαφέρουσα ήταν και η στάση της Σοβιετικής Ενώσεως. Ενώ θα αναμενόταν το ακριβώς αντίθετο, η ΕΣΣΔ ήταν κατά της συγκρούσεως των δύο χωρών του ΝΑΤΟ. Φοβόταν ότι το τελικό αποτέλεσμα θα ήταν είτε η κατάληψη της Κύπρου από την Τουρκία, είτε η διχοτόμηση/διπλή ένωση του νησιού. Τα συμφέροντά της επέβαλαν τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας.

12. Είχε η Τουρκία τη στρατιωτική δυνατότητα να κάνει απόβαση το 1967;

Η απειλή πολέμου μίας μεγάλης χώρας, όπως η Τουρκία, εναντίον ενός πολύ μικρού κράτους, όπως η Κύπρος ακούγεται από μόνη της πειστική και σοβαρή. Ο τότε υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, Σαμπρί Τσαγλαγιαγκίλ, αναφέρει, όμως, ότι η στρατιωτική δυνατότητα της χώρας του να κάνει απόβαση στην Τουρκία ήταν περιορισμένη:

- Ο στρατός θα χρειαζόταν τουλάχιστον επτά έως δέκα ημέρες για να είναι σε θέση να ξεκινήσει την επιχείρηση.
- Θα έπρεπε να συγκεντρωθούν στο λιμάνι της Μερσίνας, από διάφορες περιοχές της χώρας όπου ήσαν διεσπαρμένες, οι δυνάμεις καταδρομών που θα έπαιρναν μέρος στην επιχείρηση.
- Η Τουρκία δεν διέθετε αποβατικό στόλο το 1967. Η πηγή προμήθειας όπλων ήσαν οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Δεν είχαν δοθεί στην Τουρκία αποβατικά πλοία διότι δεν χρησίμευαν σε κάποιο νατοϊκό σκοπό. Θα έπρεπε να σταλούν στη νότια Τουρκία φερν μπούουτ και αβαθείς μαούνες από την Κωνσταντινούπολη. Με τις καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν, θα χρειαζόνταν επτά έως δέκα ημέρες.
- Ο τουρκικός στρατός δεν διέθετε ελικόπτερα που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην προετοιμασία.⁴⁸

⁴⁸ Ι.Σ. Τσαγλαγιαγκίλ, *Οι αναμνήσεις μου*, [Anılarım, πρωτότυπος τίτλος] (Αθήνα: Εκδόσεις Ποταμός, 2001), 265-268. Με την άποψη Τσαγλαγιαγκίλ συμφωνεί και η Bolukbasi, 135.

Οι αποκαλύψεις του Τσαγλαγιαγκίλ που εμπειριέχονται στα απομνημονεύματά του δίνουν μία εντελώς διαφορετική διάσταση στην αμερικανική παρέμβαση για απομάκρυνση της Μεραρχίας. Η αμερικανική γραφειοκρατία προφανώς, γνώριζε την πραγματική κατάσταση του τουρκικού στρατού. Το 1967 οι ΗΠΑ ήσαν οι μοναδικοί προμηθευτές οπλικών συστημάτων της Τουρκίας. Παράλληλα είχαν εξαιρετική διείσδυση στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων, αφού ήσαν οι βασικοί εκπαιδευτές τους. Συνεπώς, οι ΗΠΑ γνώριζαν ότι οι Τούρκοι θα χρειάζονταν αρκετό χρόνο για να μπορέσουν να οργανώσουν απόβαση με αμφίβολα αποτελέσματα λόγω της ελλείψεως των κατάλληλων αποβατικών μέσων. Αυτό αποκαλύπτεται εμμέσως από ενημέρωση του αρχηγού του αμερικανικού Γενικού Επιτελείου, Στρατηγού Γουήλερ, προς τον αμερικανό πρόεδρο Τζόνσον. Μεταξύ άλλων είχε αναφέρει ότι η Τουρκία θα χρειαζόταν τρεις έως τέσσερις εβδομάδες για να μεταφέρει στο νησί τον απαιτούμενο αριθμό δυνάμεων για να το ελέγξει στρατηγικά.⁴⁹

Ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι πιθανόν ο ίδιος ο αμερικανός διαμεσολαβητής, Σάιρους Βανς, να αγνοούσε την πραγματική κατάσταση. Πριν ξεκινήσει ο Βανς την αποστολή του, ο Αμερικανός πρόεδρος φέρεται να τον ενημέρωσε προσωπικώς ότι «σύμφωνα με στρατιωτικές πληροφορίες οι τούρκοι στρατιώτες βρίσκονταν ήδη στο λιμάνι επιβιβάσεως κι ετοιμάζονταν να εισβάλουν στην Κύπρο το επόμενο πρωί».⁵⁰ Ο ίδιος ο Βανς αναφέρει ότι κατά την αποστολή του «δεν μπόρεσε ποτέ να βεβαιωθεί» για την πραγματική πρόθεση της Άγκυρας να επιτεθεί.⁵¹

Επομένως, η αποστολή Βανς για την επίλυση της σοβαρής κρίσεως θα πρέπει ενταχθεί στην αμερικανική αντίληψη όπως είχε διαμορφωθεί μετά το 1965 και την απόρριψη των σχεδίων Άτσεσον: η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο δεν διασφάλιζε πλέον τα δυτικά συμφέροντα και έπρεπε να απομακρυνθεί.

13. Η αποχώρηση της Μεραρχίας

Τελικώς, η Χούντα των Αθηνών, με την ενεργό παρέμβαση του βασιλέως Κωνσταντίνου, υποχώρησε κατά κράτος. Δέχθηκε την απόσυρση της Μεραρχίας από το νησί. Ο Μακάριος είχε συμφωνήσει εξ αρχής με την αποχώρηση της Μεραρχίας υπό τον όρο να εμφανιζόταν ως πρωτοβουλία που προερχόταν από την Αθήνα. Πιθανότατα ο Μακάριος έβλεπε με ανησυχία τον απ' ευθείας έλεγχο από το χουντικό καθεστώς της πιο καλά εξοπλισμένης στρατιωτικής δυνάμεως στα εδάφη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Εν αντιθέσει προς την ελληνική Χούντα, ο Μακάριος

⁴⁹ Από τα πρακτικά του αμερικανικού Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας, 29 Νοεμβρίου 1967, όπως αναφέρονται στο Α. Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας - Ο Αμερικανικός Παράγων, 1947-1967* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1997), 400-401, υποσ. 625.

⁵⁰ Bolukbasi, 139.

⁵¹ Από το αρχείο Βανς, όπως αναφέρεται στο Παπαχελάς, 401.

αρνήθηκε να διαλύσει την Εθνική Φρουρά. Η Τουρκία, έχοντας εξασφαλίσει την αποχώρηση της Μεραρχίας, δεν επέμεινε στην απαίτησή της.

Στις αρχές του 1968 επέστρεψαν στην Ελλάδα και οι τελευταίοι στρατιώτες της Μεραρχίας. Το χουντικό καθεστώς, αν και χαρακτηριζόταν από εθνικιστική ρητορεία, στην πράξη είχε απογυμνώσει το νησί από τη μόνη στρατιωτική δύναμη που θα απέτρεπε τυχόν τουρκική εισβολή. Η Τουρκία, αντιστοίχως, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα δεν ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει σε πόλεμο για την Κύπρο. Επιπλέον, είχε διασφαλίσει ότι τυχόν απόπειρα αποβάσεως στο νησί θα ήταν πολύ πιο εύκολη.

Όπως και το 1964 έτσι και το 1967 οι ΗΠΑ είχαν παρέμβει άμεσα στο Κυπριακό. Η διαφορά ήταν ότι το 1964 είχαν πιέσει με έντονο τρόπο την Τουρκία και οι αμερικανοτουρκικές σχέσεις είχαν επιδεινωθεί σοβαρά. Το 1967 πίεσαν την Ελλάδα. Το χουντικό καθεστώς δεν έδειξε να ενοχλείται από την αμερικανική παρέμβαση.

Τα γεγονότα στην Κοφίνου έπεισαν την κυβέρνηση των συνταγματαρχών να κατεβάσει τους τόνους σχετικά με το Κυπριακό. Οι σχέσεις με την Άγκυρα άρχισαν σταδιακά να ομαλοποιούνται και η Τουρκία υπήρξε η δεύτερη χώρα που αναγνώρισε ρητώς το δικτατορικό καθεστώς της Ελλάδος (μετά το Κογκό-Κινσάσα) τον Ιανουάριο του 1968. Τον Φεβρουάριο του 1968 ξεκίνησε μία σειρά από συναντήσεις μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών, Πιπινέλη και Τσαγλαγιανγκίλ.

Όταν το 1974 η Τουρκία εισέβαλε στην Κύπρο, τα οχυρωματικά έργα που είχαν δημιουργηθεί στις βόρειες ακτές για να αποτρέψουν την εισβολή ήσαν έρημα. Οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις αποπροσανατολισμένες από το πραξικόπημα της Χούντας κατά του Μακαρίου φύλασσαν «στόχους» στο κέντρο της Λευκωσίας ή επιδίδονταν σε αιματηρό εμφύλιο κυνήγι αντιπάλων. Η Μεραρχία ήταν μία ανάμνηση που δεν μπόρεσε να υποκαταστήσει η μικρή δύναμη της ΕΛΔΥΚ που βρισκόταν στο νησί. Μοναδική παρηγοριά για τους στρατιώτες της ΕΛΔΥΚ ήταν ότι ο ηρωικός τους αγώνας κατά τη δεύτερη εισβολή στάθηκε το βασικό εμπόδιο των Τούρκων στην προσπάθειά τους να καταλάβουν τη Λευκωσία.

Ο Αγγελος Συρίγος είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου και Εξωτερικής Πολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1988 και συνέχισε τις σπουδές του σε μεταπτυχιακό και διδακτορικό επίπεδο στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Μπρίστολ. Στο παρελθόν έχει διατελέσει, μεταξύ άλλων, Επιστημονικός Σύμβουλος επί ελληνοτουρκικών θεμάτων στο Υπουργείο των Εξωτερικών (1999-2001) και επί θεμάτων σχετικών με τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και την εμπορία ανθρώπων (2004-2005) και Γενικός Γραμματέας Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής στο Υπουργείο Εσωτερικών (2012-2015). Ασχολείται με το διεθνές δίκαιο και την εξωτερική πολιτική με κύρια αντικείμενα το δίκαιο της Θάλασσας, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τα Βαλκάνια και τις μειονότητες. Το τελευταίο του βιβλίο με τίτλο Ελληνοτουρκικές σχέσεις (Εκδόσεις Πατάκη 2015) ήρθε να καλύψει ένα σημαντικό κενό πολλών ετών στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία.